

ТМ	Г. XXX	Бр. 1	Стр. 111 - 117	Ниш	јануар - март	2006.
----	--------	-------	----------------	-----	---------------	-------

Реч са промоције
Примљено: 20.02.2006.

Млађен Ковачевић

НЕКИ ЕЛЕМЕНТИ И ПОСЛЕДИЦЕ ПРОЦЕСА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ*

Као што сам у рецензији нагласио, професор др Зоран Видојевић се врло храбро одлучио да обради, заиста веома комплексну материју која се односи на механизме преко којих се обавља глобализација, а посебно ефекте глобализације. И заиста сам убеђен да је он то врло успешно учинио. Врло мало је остало области где се глобализација обавља и да није обухваћено у овој књизи. Једна од тих области је спорт. Задржаћу се на тој теми не само зато што сам велики поклоник спорта, већ што се и кроз ту делатност пластично одсликавају ефекти глобализације уопште. Многи нису свесни колико је процес глобализације у спорту узео маха. Навешћу неколико примера: а) у фудбалској репрезентацији Француске која је постала светски првак осам играча није рођено у тој земљи. Или, ни један фудбалер који је играо за Глазгов Ренџерс у лиги шампиона у 2004., год. у мечу против грчког АЕК-а није рођен у Шкотској. Власник Фудбалског клуба "Челзи" је руски богаташ Абрамович, тренер је Португалац, а већина играча није рођена у Великој Британији, а клуб се третира као лондонски, односно енглески. Или, многе развијене земље и неке земље у транзицији, ангажују афирмисане или потенцијалне врхунске спортисте из других, најчешће неразвијених или земаља у транзицији и врло брзо им дају држављанство са циљем да они својим квалитетима допринесу напретку спорта, државне репрезентације и клубова, што има за резултат освајање већег броја медаља на светским првенствима, олимпијадама, континенталним првенствима и међународним клупским и индивидуалним такмичењима, што доприноси расту угледа земље, њихових репрезентација и клубова, што се финансијски и те како исплати. Крајњи ефекат глобализације у спорту јесте, све већи јаз између квалитета односно конкурентности репрезентација и клубова из развијених и земаља у развоју и сиромашнијих земаља у транзицији. Ако се погледа ранг листа земаља по освојеним медаљама на олимпијадама доминирају САД и две земље са врло великим бројем становника - Кина и Русија и низ других најразвијених земаља. Само захваљујући традицији и мањој склоности да се узме страно држављанство, Бразил је први на ранг листи фудбалских репре-

* Слово на промоцији књиге Зорана Видојевића *Куда води глобализација?* (ИП "Филип Вишњић"/Институт друштвених наука, Београд, 2005), одржаној на Филозофском факултету, Ниш, 02. 12. 2005

зентација. На ранг листама најбољих фудбалских клубова доминирају они из развијених земаља – Италије, В. Британије, Шпаније (делом и због више деценијске љубави према фудбалу), Француске, Немачке, Холандије и тд.

Не може се рећи да нема и кретања у супротном правцу - неки спортисти и тренери из развијених земаља привремено одлазе у неке земље у развоју и земље у транзицији (које могу да плате више или у којима нека спортска дисциплина ужива посебне симпатије. Међутим, ако су то спортисти - то су најчешће у позним годинама или нису "прва лига", а ако су тренери, то су недовољно афирмисани или ислужени. И мора се истаћи да они доприносе развоју спорта у земљама у развоју и у земљама у транзицији. Али, битно је нагласити да у дугом року све, сем неких специфичних случајева, има за последицу све већи јаз између репрезентација и клубова из развијених и земаља у развоју и земаља у транзицији.

Целу ову причу сам испричао као увод у глобализацију у другој битној области - научном и истраживачко-развојном раду. Ми још увек нисмо свесни шта значи када врхунски научни радници или када талентовани истраживачи, инжењери, дизајнери и сл. оду из своје домовине у развијене земље. Када је наша веслачица Наташа Јањић, отишла у Мађарску због бољих услова за живот и тренинг, и када је освојила две олимпијске медаље за Мађарску, друштво се мало тргло и на више места се истицала штета, што се није нашло решење да она остане у Србији, да има исте услове за рад и живот као што јој је обезбедила Мађарска, па да осваја медаље за Србију и да тако допринесе расту угледа њене домовине у свету. Међутим, мало је ко свестан, и мало ко истиче да је одлазак огромног броја професора универзитета, истраживача, дизајнера и инжењера, до чега је дошло у периоду последњих петнаест година, имао за последицу све већи јаз и конкурентности привреда земаља у које су отишли и у којима су остали да раде и конкурентности привреде Србије. Бивши ректор Београдског универзитета проф. др Марија Богдановић је једном приликом рекла да је са тог Универзитета у периоду 1990-2000. године, у иностранство отишло 3 000 људи и да је у прве три године новог века отишло још око 300 најчешће младих научних радника. По мериторним проценама из Србије је у последњих 15 година у иностранство отишло преко 50 000 високо образованих кадрова. То није само последица санкција, ваздушне агресије НАТО-а, драстичног осиромашења и сл. мада је и све то имало огромну улогу. Процес одлива умова из земаља у развоју, нарочито из Азије и Африке и неких земаља у транзицији добио је енормно убрзање. Светска банка је у јесен прошле године публиковала један рад у коме је јако добро приказан одлив умова из појединих земаља. Из тога рада произилази да неке земље карипског подручја и Африке не могу да задрже ни симболичан проценат високо образованих кадрова. Оне, дакле, имају огромне трошкове за њихово образовање и када заврше факултете, одлазе у развијене земље. Има пуно писаца са запада, поборника глобализације, који доказује да је за талентоване истраживаче из земаља у развоју и земаља у транзицији добро да емигрирају у развијене земље, јер ће тамо, због неупоредиво бољих услова, развити своје способности. Они тврде да је то боље и за светску привреду. Пре две године у Београд су дошли представници цивилног дела НАТО-а и поред осталог, донели су понуду за стипендирање десетак последипломаца из разних области (на пример, метерологије) који би завршили последипломске студије у земљама чланицама

НАТО-а. Они су на једном предавању у Институту за међународну политику и привреду тврдили да ће то бити од велике користи. Када сам, том приликом, приметио да је могуће да ће многи од њих, а можда и сви одмах по завршетку или нешто касније наставити да раде, не у Србији, већ у тим земљама и да ће од тих стипендија веће користи имати те земље него Србија, они су ми одговорили да Србија мора креирати такав систем награђивања, стимулисати истраживачки рад који ће бити такав да се ти млади, талентовани истраживачи врате и остану да раде на факултетима и институтима. Међутим, то изгледа логичан одговор, али и они су, надам се, били свесни да Србија не може, ко зна за колико година, обезбедити такве материјалне и друге услове за те младе истраживаче и верујем да ће већина њих одмах или нешто касније почети да раде и остати до краја радне каријере у тим земљама. Проф. др З. Видојевић је на једном месту у књизи навео чувену мисао генијалног енглеског филозофа и државника Франсиса Бекона (1561-1626) – "Знање је моћ". Огроман број радова је убедљиво показао да раст, развој и конкурентност привреде једне земље пре свега зависи од љуског, посебно интелектуалног капитала. Због тога, развијене земље издвајају све већи део бруто домаћег производа за високо образовање у научно-истраживачки рад. Неке од њих издвајају и преко 3% БДП за истраживачко-развојни рад. Транснационалне компаније из најразвијенијих земаља такође издвајају милијарде, а неке и од њих и преко пет милијарди долара годишње за истраживање и развој. Уз то, развијене земље привлаче истраживаче из земаља у развоју и земаља у транзицији. Дакле, по свим тим основама – јаз у нивоу људског, односно интелектуалног капитала између развијених и осталих земаља све већи. То аутоматски значи да је јаз у нивоу конкурентности привреда такође све већи. Као резултат свега тога, на глобалном плану се остварује међународна подела рада у којима земље у развоју и већина земаља у транзицији могу бити конкурентне у примарним производима и радно-интензивним производима и услугама, али само оних који зависе од ниско образоване радне снаге. С друге стране, развијене земље доминирају у технолошко-интензивним, односно истраживачко-интензивним производима и услугама. Проблем је, међутим, што цене примарних производа и производа код којих су најважнији утросци плате ниско образоване радне снаге у врло дугом року бележе тренд знатног смањења номиналних, а поготову реалних цена. С друге стране, цене индустријских производа високе фазе обраде, односно технолошко-интензивних и истраживачко-интензивних производа имају изражен раст цена на светском тржишту. И као последица погоршања односа размене, јаз у нивоу *per capita* дохотка између развијених и земаља које у структури извоза имају доминантно учешће примарних и радноинтензивних производа се све више повећава. И сем извозника нафте, све земље које углавном извозе један или неколико примарних производа имају врло низак доходак по становнику. И он се до пре две године није повећавао. Само захваљујући врло динамичном расту привреда Кине и Индије, тражња за примарним производима (нафта, гвожђе и челик, обојени метали, природни каучук, памук и сл.) осетно је повећана, па је дошло до раста цена ових производа, али то ни издалека није могло компензирати њихов драстичан пад у периоду 1974-2003. године.

За разлику од 60-их и 70-их година прошлог века, када је процес национализације рудника и других капацитета примарне производње био ве-

ома изражен, у последњих двадесетак година дошло је до приватизације најважнијих капацитета примарне производње у земљама у развоју и земљама у транзицији и последице тога по запосленост су врло неповољне. Наиме, те капацитете су по ниским ценама, купиле моћне транснационалне компаније. Оне су донеле нову технологију, нову организацију и маса рудника је остала без посла, а они који су остали раде знатно више, а само се нешто више награђују него што су били раније, тј. пре приватизације. И то је један од разлога дугорочног пада цена примарних производа на светском тржишту и задржавања врло ниског нивоа *per capita* дохотка у земљама које извозе само примарне производе (искључујући земље извознице нафте).

Широм света је у моди либерализација прописа за стране директне инвестиције. Према подацима UNCTAD-а у 35 земаља у 1991. години донето је 80 стимулативних, а само 2 дестимулативна прописа из области страних директних инвестиција. У 2004. години у 102 земље усвојено је чак 235 стимулативних и 36 дестимулативних прописа за стране директне инвестиције. Другим речима, у 1991. разлика између стимулативних и дестимулативних прописа за стране директне инвестиције износио је 78, а 2004. год. чак 199, а број стимулативних процеса се у том периоду повећао са 80 на чак 235. Међутим, у многим земљама у развоју и земљама у транзицији присутна је све већа разочараност ефектима присуства транснационалних компанија, како у сфери производње тако и сфери услуга. Када се ради о улагању ТНК у производњу у земљама у развоју и земљама у транзицији – најчешће се купују постојећа предузећа и најчешће иза тога долази до отпуштања радника и до врло скромног или никаквог додатног инвестирања у модернизацију и ширење капацитета. Или, улажу у тзв. монтажну производњу где се све компоненте, делови, подсклопови, склопови и модули увозе, најчешће из система исте ТНК. Уз то, ту се често користе тзв. интрафирмске цене којима се вештачки, некоректно подижу цене тих увозних компоненти и тако се смањује основица за опорезивање. Купујући држава предузећа стране ТНК стичу монополски положај. Постоји висок степен сагласности да је приватно власништво супериорно у односу на државно, али такође јасно да је боље, ако већ мора да постоји, имати државни понопол него приватни, јер су могућности злоупотребе много веће када је у питању приватни монопол. Поборници глобализације и приватизације ће за овај случај рећи да земље у развоју и земље у транзицији морају имати јаке антимонополске комисије које неће омогућити злоупотребу било ког монопола, па ни монопола који имају ТНК. Међутим, у пракси то је тешко остварити. Поставља се питање каква је моћ, на пример, држава као што су Тринидад и Тобаго или Замбија, да се боре против злоупотребе монополског положаја неке циновске ТАК која је стекла монопол на њиховом тржишту? Никаква.

У књизи 3. Видојевића је детаљно обрађена проблематика загађивања земље и земљине атмосфере и о тренду, преношењу "прљаве" индустрије у земље у развоју и земље у транзицији и то је заиста огроман проблем, поготову што најразвијеније земље, а пре свега САД и многе најмоћније ТНК, једноставно речено, неће, да улажу средства за заштиту животне средине, поготову ако се њихове афилијације налазе у земљама у развоју и земљама у транзицији. Дакле, и у овом случају непријатне последице све више погађа мање развијене земље.

Чини се да један проблем глобализације није широј јавности довољно познат – а то је да афилијације страних ТНК често уништавају домаћу производњу "индустрије у повоју". На пример, ако једна земља у развоју или у транзицији има, на пример, производњу лекова или неких производа електричне индустрије, подизање афилијације ТНК у форми тзв. гринфилд инвестиција која ће производити исте или алтернативне производе може брзо уништити домаћу производњу. На пример, привлачењем у афилијацију најспособнијих кадрова из домаћих предузећа или формирањем дампиншких цена производа и услуга које афилијација ТНК продаје на домаћем тржишту.

Глобализација је захватила и сферу услуга, а посебно финансије, односно банкарство. На пример у Боцвани, Гвинеји Бисао, Лесоту и Тонги, целокупне банкарске услуге обављају стране банке или банке у чијим основним средствима, већинско учешће имају стране банке. Слична ситуација је и са низом земаља у развоју. Наиме, одговарајући проценти износе у Естонији 98,9%, Хрватској и Чешкој Републици око 90%, Мађарској 89%, Словачкој 85,5%. Те стране банке су донеле виши квалитет услуга, становништво има веће поверење у њих и уштеђевине из "сламарица" полаже на штетне рачуне у тим банкама. Међутим, ове банке, вођене искључиво максимизацијом профита, донеле су огромне проблеме привреди и становништву. Наиме, оне, наводно због огромног ризика, при кредитирању домаће привреде и становништва формирају врло високе каматне стопе. С друге стране, ако становништво штеди код тих банака, каматна стопа је врло ниска и оне на разлици између активне и пасивне камате остварују високе профите које износе у матичну земљу или у подизање административних зграда. Оне користе огромну глад за кредитима, како домаће привреде тако и становништво. И пошто не могу да на домаћем тржишту прикупе довољно капитала за задовољење те тражње, задужују се у иностранству по каматној стопи од 3-4%, па та средства позајмљују домаћој привреди и становништву по врло високој каматној стопи. И као последица тога - спољни дуг земље енормно расте. На пример, од када је банкарство Хрватске углавном прешло у руке страних банака, спољни дуг који се књижи на ту земљу је у периоду 2000-2005.г. је повећан са 10 на преко 34 милијарде долара. И као последица тога, многа предузећа и појединци ће, због немогућности редовног сервисирања, остати без имовине. Заговорници глобализације ће рећи да те стране банке на овај начин омогућавају развој новог бизниса и да ће транснационализација банкарства у земљама у развоју и земљама у транзицији дугом року донети економски прогрес тим земљама. Међутим, за сада се то не види, а ко преживи, причаће. Ја сумњам у њихове тврдње и верујем да ће све већа транснационализација банкарства у земљама у развоју и земљама у транзицији имати најчешће за последицу све већи јаз у нивоу животног стандарда у односу на ниво у развијеним земљама. Поборници глобализације ће рећи да, ако се то деси, за то ће бити криви домаћа предузећа и домаће становништво, а ја се са тим тврдњама не могу сложити.

Поборници глобализације истичу огроман допринос глобалних институција развоју светске привреде и светске трговине. Те институције су Међународни монетарни фонд, Светска банка и Светска трговинска организација. У складу са тзв. Вашингтонским споразумом, ове организације у последњих петнаестак година све више земљама у развоју и земљама у транзи-

цији намећу либерализацију увоза, либерализацију страних директних инвестиција, брзу приватизацију државних предузећа и фиксни валутни курс, што је све скупа, у случају низа земаља, имало тешке последице. У том погледу најтрагичнији је пример Аргентине. Трагикомична је чињеница да је тадашњи шеф ММФ, само неколико месеци пре привредног слома те земље, написао како би Аргентина требало да уђе у све учбенике макроекономије, као илустративни пример успешног раста и развоја привреде када се стриктно ради по рецептима те институције. Подсећам да је добитник Нобелове награде за економију за 2004. годину Едвард Прескот изјавио да ММФ и Светска банка доносе светској привреди више штете него користи и да би их требало укинути, јер је "политика ових институција, која се састоји у одобравању све већих зајмова земљама у кризи исто што и давање дроге човеку зависном од кокаина". Све је већи број критичара, нарочито на рачун ММФ и његових рецепата, па неке земље, као што су Словенија и Чешка нису хтеле да уђу у "загрљај" овој институцији, а неке, као што су Аргентина, Румунија и Бугарска су одбиле да раде у складу са "препорукама" ММФ.

Инсистирање на слободној међународној трговини, што у последњих десетак година чини Светска трговинска организација, принципијелно је прихватљиво. Међутим, либерализација међународне трговине доноси знатно више користи најразвијенијим земљама и она практично онемогућава земљама на средњем, а посебно на најнижем нивоу развијености да развијају индустрије. Либерализација међународне трговине пољопривредним производима би користила земљама у развоју и земљама у транзицији, али развијене земље, супротно опредељењима Светске трговинске организације, чине све што је у њиховој моћи да се она онемогући или што више одложи. Оне слично чине и када је у питању либерализација уласка на њихово тржиште грађевинских фирми из земаља у развоју и земљама у транзицији. О либерализацији кретања радне снаге да не говоримо. Дакле, либерализација међународне трговине производима и услугама обавља се пре свега ако је то интерес развијених земаља и њихових ТНК.

На крају неколико речи о положају Србије о процесу глобализације. О томе је врло инспиративно писао и З. Видојевић. Знам да ће многи, нарочито поборници глобализације, неолиберализма, тржишни фундаменталисти и обожаваоци САД, жестоко гунђати када ово буду читали. То, наравно, важи и за друге моје бројне текстове у којима пишем о положају Србије, односно њене привреде после 2000. године.

Дубоко сам убеђен да је нашим самозваним "визионарима" привредних и друштвених реформи наметнут концепт који је у складу са Вашингтонским консензусом. Већ пет година доказујем да тај концепт има врло озбиљну "конструкциону" грешку. И добитник Нобелове награде за економију Јозеф Штиглиц је апеловао на званичнике тадашње СР Југославије да дипломатским средствима "ескивирају" наметање концепта ММФ. И поред тога, тај концепт, који форсира наглу, претерану либерализацију увоза, политику прецењене вредности националне валуте, методу брзе приватизације, политику радних односа и сл. – у целини је и трајно прихваћен. И последице тога су енорман раст увоза, спољнотрговинског дефицита, дефицита текућих трансакција, гушење индустрије, динамичан раст спољног дуга и незапослености која је достигла милиона лица. И поред тога, из тих институција стижу похвале на рачун реформи и резултата тих реформи. Па, нарав-

но, да ће оне хвалити своја дела, а сваком објективном економисти је јасно да су резултати тих реформи врло скромни и да су перспективе раста и развоја привреде, нарочито због потребе сервисирања спољног дуга који је прешао 15 милијарди долара - врло проблематичне.

И пошто су те институције и најмоћније земље успеле да "прогурају" за њих подобне људе на најзваничнијим местима где се креира економска политика, мале су шансе да се може нешто променити у примени тог концепта. Када су постале свесне да ће релативно брзо постати чланице ЕУ, Бугарска и Румунија су нашле снаге да одбију "сугестије" ММФ које су се сводиле пре свега на обезбеђење сервисирања њиховог спољног дуга. Неки српски политичари глуме своју дилему да ли са ММФ закључити неки нови споразум. Сматрам да би можда неки од њих и "пустили" Фонд, али проблем је што он неће пустити њих, односно Србију, јер је она велики дужник, а Фонд, директно и индиректно штити интересе капитала, односно поверилаца.

Све у свему, Србија, нешто из објективних, а више из субјективних разлога, у неумитном процесу глобализације, није нашала прави пут неопходне трансформације друштва и привреде. И што је најтрагичније, с обзиром на политичку ситуацију, у догледној будућности ништа се битније неће променити. Због свега тога, наставиће се тренд већег умирања од рађања и даљи одлив младих људи у иностранство, па ће се Србија све брже претворити у уклету земљу очајничког старачког становништва.